

Historijsko-geografski razvoj Kosova

Dimitrijević, Dajana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:825489>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Dajana Dimitrijević

Historijsko-geografski razvoj Kosova

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2020. godina

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Historijsko-geografski razvoj Kosova

Dajana Dimitrijević

Izvadak: Predmet istraživanja ovoga rada je historijsko-geografski razvoj Kosova. Nakon pregleda i izbora stručne i znanstvene relevantne literature pristupilo se izradi rada. Podijeljen je na dvije glavne sadržajne cjeline: prirodno-geografska obilježja prostora Kosova i etape historijsko-geografskog razvoja Kosova. Historijski razvoj Kosova prikazan je od prapovijesti pa sve do danas. Promatrat će se povijesni i geografski čimbenici koji su uvelike utjecali na postojanje onoga što se danas podrazumijeva pod pojmom *Kosovo*. Objedinjeni historijsko-geografski pristup omogućit će najučinkovitiji pregled povijesti i razvoja Kosova. Usprkos burnim povijesnim događanjima na i zbog teritorija Kosova, danas je Kosovo republika priznata od strane Republike Hrvatske kao i 116 drugih država svijeta.

30 stranica, 12 grafičkih priloga, 1 tablica, 27 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Kosovo, prirodno-geografska obilježja, povijesni razvoj, historijsko-geografski razvoj

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Tema prihvaćena: 13. 2. 2020.

Datum obrane: 24. 9. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

The historical-geographical development of Kosovo

Dajana Dimitrijević

Abstract: The subject of research in this study is the historical-geographical development of Kosovo. After reviewing and selecting relevant professional and scientific literature, the preparation of the study began. It is divided into two main content units: the natural geographical features of the area of Kosovo and the stages of the historical and geographical development of Kosovo. The historical development of Kosovo has been presented from prehistory to the present day. The historical and geographical factors that influenced mostly on the existence of what is today meant by the term of Kosovo is observed in this study. This specific historical-geographical approach enabled the most effective overview of the history and development of Kosovo. Despite turbulent historical events which have taken place on its territory, the Republic of Kosovo is today a sovereign state recognized by the Republic of Croatia and 116 other countries in the world.

30 pages, 12 figures, 1 tables, 27 references; original in Croatian

Keywords: Kosovo, natural geographical feature, historical development, historical-geographical development

Supervisor: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor

UndergraduateThesis title accepted: 13/02/2020

Undergraduate Thesis defense: 24/09/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet istraživanja.....	1
1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	2
1.3. Metodologija rada.....	2
2. PRIRODNO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA PROSTORA KOSOVA.....	3
2.1. Geografski smještaj i položaj Kosova.....	4
2.2. Geološko-geomorfološka obilježja Kosova.....	5
2.3. Hidrografska obilježja prostora Kosova.....	8
2.4. Klimatske značajke prostora Kosova	9
2.5. Biogeografske značajke kosovskog prostora.....	12
3. ETAPE HISTORIJSKO-GEOGRAFSKOG RAZVOJA KOSOVA.....	13
3.1. Kosovo u prapovijesti.....	13
3.2. Antičko razdoblje na prostoru Kosova.....	15
3.3. Prostor Kosova u srednjem vijeku.....	18
3.4. Početak osmanskog prodora i rana osmanska vladavina na kosovskom prostoru.....	20
3.5. Kosovo u doba Habsburško-osmanskih ratova.....	22
3.6. Razdoblje Velike istočne krize.....	23
3.7. Kosovo za vrijeme Prvog svjetskog rata.....	24
3.8. Kosovo u međuratnom razdoblju.....	25
3.9. Kosovo za vrijeme Drugog svjetskog rata.....	26
3.10. Vrijeme socijalističke Jugoslavije.....	27
3.11. Kosovo u 21. stoljeću.....	28
4. ZAKLJUČAK.....	29
5. POPIS LITERATURE I IZVORA.....	30

1. UVOD

Stoljećima, počevši od antičkih vremena pa sve do danas, Kosovo je mjesto doticaja različitih kultura, u ne tako davnoj prošlosti i uporište brojnih bitaka kao i crta razgraničenja „dvaju svjetova.“ Brojni interesi upućeni od različitih „strana“ tokom prošlosti, a koji su se ispreplitali na prostoru Kosova, odredili su taj prostor kao bitan geostrateški čimbenik ovoga dijela Europe. Povoljna prirodno-geografska obilježja proučavanog prostora uvjetovala su ranu naseljenost koja seže još od predrimskog razdoblja kada je Kosovo bilo jezgra nastanjenosti „ilirskog plemena Dardanaca“ (Slukan Altić, 2006).

U ovome radu, promatrat će se povijesni i geografski čimbenici koji su uvelike utjecali na postojanje onoga što se danas podrazumijeva pod pojmom *Kosovo*. Objedinjeni historijsko-geografski pristup omogućit će najučinkovitiji pregled povijesti i razvoja Kosova.

1.1. Prostor istraživanja

Bitno je na samome početku definirati prostorni obuhvat promatranog prostora istraživanja. Budući da se ovaj rad uvelike temelji na monografiji Mirele Slukan Altić *Povijesna geografija Kosova*, u ovome radu, pod pojmom *Kosovo*, podrazumijevat će se čitav prostor današnje Republike Kosovo, uključujući i Metohijsku zavalu. Pojam istočno Kosovo odnosno Kosovska zavala korišten je u užem smislu za Kosovo, dok pod pojmom zapadno Kosovo podrazumijevamo prostor Metohijske zavale (Slukan Altić, 2006). Historijsko-geografski razvoj Kosova praćen je kronološkim slijedom:

1. Prapovijest
2. Antičko razdoblje
3. Srednji vijek (od seobe naroda do početka Osmanskih osvajanja)
4. Početak osmanskog prodora i osmanska vladavina
5. Doba Habsburško-osmanskih ratova
6. Razdoblje Velike istočne krize
7. Prvi svjetski rat
8. Međuratno razdoblje
9. Drugi svjetski rat
10. Kosovo u socijalističkoj Jugoslaviji
11. Kosovo u 21. stoljeću.

1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja

O historijsko-geografskom razvoju Kosova ne postoji veliki broj radova, no izdvaja se nekoliko koji u potpunosti govore o obrađivanoj temi. Na samome početku, kao najdetaljniji rad na hrvatskom jeziku izdvaja se već spomenuta monografija Mirele Slukan Altić naslova *Povijesna geografija Kosova* (2006.) koja opširno opisuje prostor Kosova od antike pa sve do vremena socijalističke Jugoslavije analizirajući autentične kartografske izvore za povijest Kosova. Kao najdetaljniji rad na engleskom jeziku izdvaja se knjiga Noel Malcolma *Kosovo: A short history*. Nadalje, u časopisu *Prilozi* čiji je nakladnik Institut za arheologiju objavljen je stručni rad dr. sc. Zef Mirdite naslova *Kosovo od prapovijesti do kasne antike* (1995.) u kojemu autor predstavlja kronološki slijed razvoja društveno-gospodarskih, etničkih, političkih, kulturnih i vjerskih čimbenika na teritoriju današnjeg Kosova od razdoblja prapovijesti do kasne antike kao što nam i sam naslov rada sugerira. Također, postoji još nekolicina znanstvenih radova koji ne obuhvaćaju u potpunosti historijsko-geografski razvoj Kosova, već samo određene teme kao što su religija ili administrativno-teritorijalna podjela u određenim vremenskim razdobljima. Većina dostupne literature bavi se suvremenim pitanjima vezanima za područje Kosova odnosno pitanjima neovisnosti i nastanka Republike Kosovo i njezine suverenosti.

Također, dosadašnjih istraživanja s teorijskog aspekta nema mnogo. U hrvatskoj historijsko-geografskoj literaturi izdvaja se znanstveni rad *Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline* (Šterc i Komušanac, 2010), a u kojem autori razmataju definiciju i položaj historijske geografije unutar same geografije kao znanosti kao i odnos s ostalim znanostima. Naposljetku, izdvojila bih i knjigu *Historijska geografija Hrvatske* (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015) koji proširuju samu definiciju historijske geografije te određuju najvažnije historijsko-geografske čimbenike, a koji su promatrani i u ovome radu.

1.3. Metodologija rada

U ovome radu u središtu proučavanja nalaze se uzročno-posljedične veze između historijsko-geografskih faktora koji su utjecali na razvoj današnjeg prostora Kosova. Rad se temelji na pregledu znanstvene literature, usporedbi i analizi kartografskih izvora te analizi statističkih podataka. Kod historijskog pregleda značajno je korištena deskriptivna metoda.

Također, na samom početku bitno je definirati historijsku geografiju kao znanstvenu disciplinu. Prema Šterc i Komušanac, 2010, historijska geografija je fundamentalna znanstvena disciplina u okviru geografije koja se bavi preplitanjem povijesnih zbivanja, ali i geografskih faktora u geografskom prostoru odnosno u prostorno-vremenskom kontinuumu (Šterc i Komušanac, 2010). Glavne historijsko-geografske čimbenike možemo, prema Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015, podijeliti na:

1. prirodne: geološko-geomorfološka obilježja, hidrografski elementi, klimatske značajke, biogeografske pojedinosti

2. povijesne i političke: događanja koja su utjecala na promjenu granica (ratovi i različiti sukobi) kao i promjene u administrativno-teritorijalnoj odnosno političkoj organizaciji prostora

3. socioekonomski: sustav naselja, gospodarska struktura stanovništva, oblik vlasništva nad zemljom

4. civilizacijski: biološki i intelektualni potencijal samoga društva, ovisnost o tehnologiji kao i življenje u skladu sa prirodnom okolinom (Glamuzina i Fuerst Bjeliš, 2015).

Bitno je istaknuti razliku između povijesti kao znanosti i historijske geografije. Prema Šterc i Komušanac, 2010 saznajemo da povijest kao znanost ne definira odnose između prirodne sredine i društvene nadogradnje, što je osnovni zadatak historijskoj geografiji, te ne predviđa modele daljnjeg razvoja kao i moguće promjene koje mogu nastati u budućnosti po tom pitanju (Šterc i Komušanac, 2010).

2. PRIRODNO-GEOGRAFSKA OBILJEŽJA PROSTORA KOSOVA

U ovome poglavlju analizirat će se prirodno-geografska obilježja prostora Kosova kroz sljedeće segmente:

1. Geografski smještaj i položaj
2. Geološko-geomorfološka obilježja
3. Hidrografska obilježja
4. Klimatske značajke
5. Biogeografska obilježja.

Također, definirat ćemo geografski smještaj i položaj koji su uz prirodno-geografske čimbenike uvjetovali dugu tradiciju naseljenosti proučavanog prostora.

2.1. Geografski smještaj i položaj Kosova

Kosovo ima središnji položaj na prostoru *Balkanskog poluotoka*. Država je to Jugoistočne Europe koju okružuju 4 države: Srbija s istočne, sjeverne i sjeveroistočne strane, Sjeverna Makedonija s jugoistočne, Albanija s jugozapadne i Crna Gora sa zapada. Republika Kosovo smještena je između $41^{\circ} 50' 58''$ i $43^{\circ} 51' 42''$ sjeverne geografske širine te $20^{\circ} 01' 30''$ i $21^{\circ} 48' 02''$ istočne geografske dužine (KEPA, 2010). Ukupna duljina državne granice Kosova iznosi 714 km odnosno krenuvši od najveće prema najmanjoj: Srbija (366 km), Sjeverna Makedonija (160 km), Albanija (112 km) te Crna Gora (76 km). Ukupna površina Republike Kosovo iznosi 10 887 km² (CIA, 2020). Geografski položaj Kosova ima osobitu važnost u ekonomskim, političkim i kulturnim sferama na prostoru Jugoistočne Europe, ali i svijeta.

Kako smo već istaknuli, kosovski prostor smješten je u središnjem dijelu Jugoistočne Europe iz čega zaključujemo kako je od velike važnosti za ranu naseljenost Kosova i njegov **prometni položaj**. Prometnu okosnicu čitave Jugoistočne Europe čini vardarsko-moravski prometni smjer čiji ogranak „preko Kačaničke klisure i Kosova polja, prateći smjer dinarskoga planinskog sustava, spaja Kosovo s Bosnom, dolinom Neretve i Dubrovnikom s jedne strane, odnosno egejskim prostorom s druge strane“ (Slukan Altić, 2006). Nadalje, prizrensko-skradinski smjer „povezuje kosovski prostor s Medunom, Lješom, Skradom i Barom, upravo na mjestu gdje se Jadran najbliže primakao središnjem dijelu Balkanskog

poluotoka...“ (Slukan Altić, 2006). Kosovo predstavlja prostor od iznimne važnosti za povezivanje Pomoravlja i Podunavlja s jadranskim i egejskim prostorom (Slukan Altić, 2006). Prometni položaj je jedan od ključnih faktora koji je uvjetovao ranu naseljenost. Prema Slukan Altić, 2006, najstarija naselja Kosova smještena su na raskrižju važnih karavanskih putova (Slukan Altić, 2006).

2.2. Geološko-geomorfološka obilježja Kosova

Prostor Kosova odlikuje bogata geološka građa nastala u periodu od mlađeg proterozoika do holocena. Kao rezultat, nastao je reljef Kosova koji karakteriziraju visoka planinska područja u pograničnim područjima te centralni nizinski dio. Prosječna nadmorska visina Kosova iznosi 450 m. Reljef Kosova iznimno je dinamičan odnosno velike su razlike između viših i nižih predjela Kosova (CIA, 2020). Opisana visinska amplituda posljedica je geoloških postavki reljefa. Najniža točka Kosova nalazi se u dolini rijeke Drini i Bardhe na granici s Albanijom i iznosi 297 m, dok je najviša točka planinski vrh Đeravica (2 656 metara) smještena u južnom dijelu Kosova na planini Prokletije (ICMM, 2020).

Geografski gledano, prostor Kosova podijeljen je na dva velika nizinska područja odnosno razlikujemo dio smješten na sjeveroistoku zemlje *Rrafshi Kosovës* (Kosovska zavala) te na jugozapadni dio *Rrafshi Dukagjinit* (Metohijska zavala). Ta područja karakteriziraju posebni klimatski uvjeti. Granica između sjeveroistočnog i jugozapadnog dijela čini svojevrsnu „površinsku granicu“ između Jadranskog s jedne i Crnog i Egejskog mora s druge strane (ICMM, 2020). Nadalje, Kosovska zavala i dolina Binačke Morave koje okružuje planinski okvir, u prošlosti su bile „ispunjene tercijskim jezerskim naslagama koje su djelovanjem rijeka velikim dijelom erodirane. Široke aluvijalne ravni uz Beli Drim, Sitnicu, Binačku Moravu i njihove pritoke te niske terase jezerskih naslaga između njih, koje su mjestimično pokrivene kvartarnim nanosima, pravi su okvir visokoplaninskom okviru“ (Slukan Altić, 2006). „Ta je razlika još izrazitija u vegetacijskom pokrovu. Okvir zavale prekrivaju hrastove šikare, a mjestimično i slabe šume. Slična je slika sredogorja između Kosovske i Metohijske zavale. Istovremeno, riječne aluvijalne ravni i terase pokrivene su travom i poljoprivrednim kulturama (Slukan Altić, 2006).

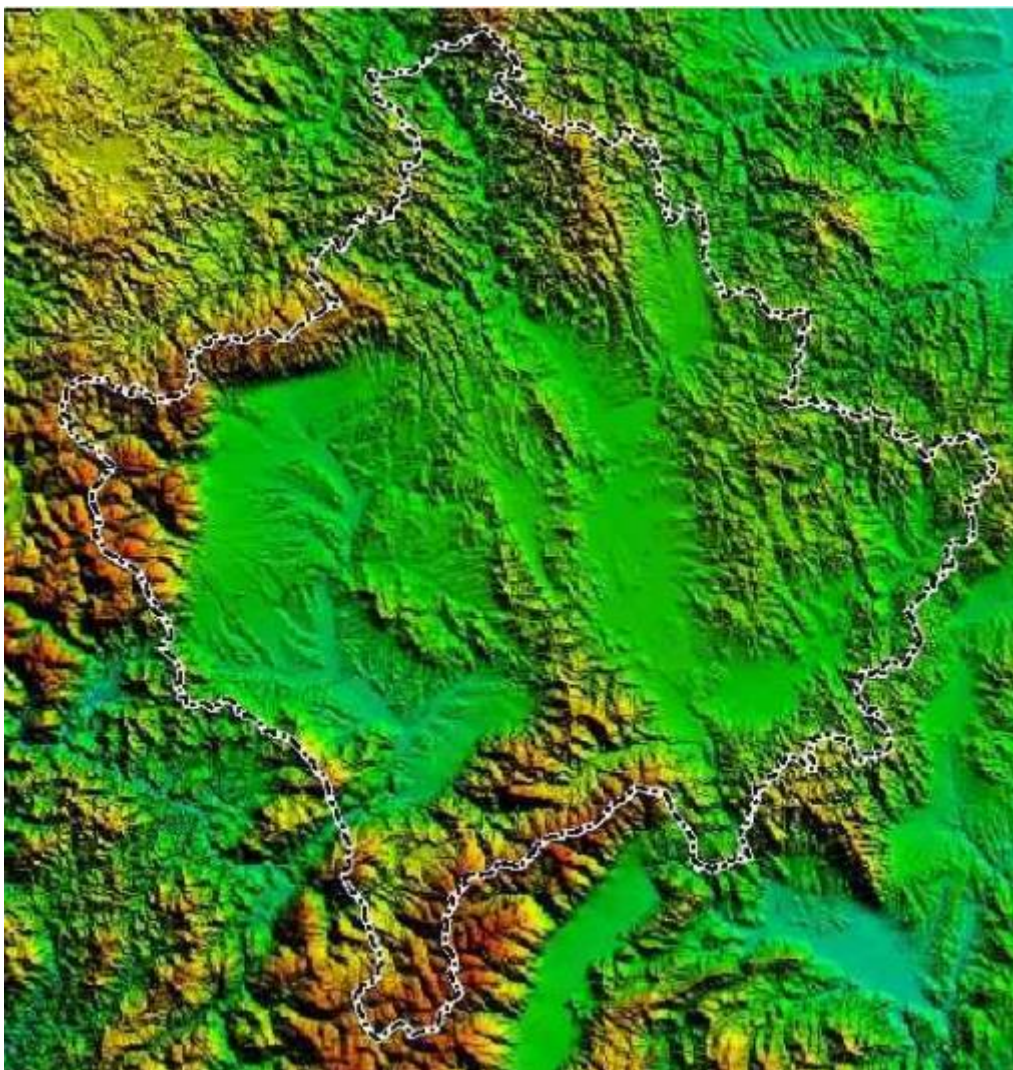
Sl.1.: Metohijska i Kosovska zavala
Izvor: ICM, 2020b

Nadalje, već spomenute pogranične reljefne uzvisine odnosno planinska uzvišenja čine svojevrsan rub za zavale smještene u središnjem dijelu Kosova. Naglasit ćemo kako su najviši planinski masivi nastali alpskom orogenezom. Građa planinskih masiva je raznovrsna, od mezozojskih vapnenaca, paleozojskih škriljevaca te eruptivnih stijena (Klemenčić, 1997) što tom prostoru omogućuje raznoliku gospodarsku osnovu.

Sl.2.: Pogled na Šar-planinu
Izvor: Wikipedia.hr, 2020

Sjeverni dio Kosova okružen je planinom Kopaonik koja je nešto viša od 2000 m, a koja je oblikovana fluvijalnom, ali i glacijalnom erozijom. Na jugu i jugozapadu Kosova, na granici sa Sjevernom Makedonijom nalaze se Mali i Sharrit planine visine iznad 2500 m. Nadalje, na zapadnom dijelu Kosova, na granici s Albanijom, ali i Crnom Gorom nalazi se planina Bjeshkët e Nemuna ili Prokletije, ali i planine Mali i Mokres na granici sa Crnom Gorom (ICMM, 2020). Prokletije su proglašene i nacionalnim parkom zbog posebnosti krajolika, ekosustava i bioraznolikosti kao i povijesne i kulturne baštine (KEPA, 2017). Također, u središnjem dijelu Kosova odnosno zapadno i jugozapadno od Prištine smješten je planinski lanac visine nešto više od 1000 m Bjeshket – Çiçavicës i Golesh kao i Carralevë i Milanovc. Nizinski dijelovi prekrivaju nešto više od 36% teritorija i nalaze se na nadmorskoj visini od 400 do 700 m (ICMM, 2020), no usprkos relativno visokom dnu zavala, „nedostatak visokoplaninske barijere prema Jadranskom moru omogućuje prodor klimatskih utjecaja s Mediterana koji se očituju u klimi blagih zima, toplih ljeta te izrazito mediteranskom kišnom režimu s maksimumom padalina u kasnoj jeseni i zimi“ (Slukan Altić, 2006 prema Bertić, 1987). Povoljna fizičko-geografska obilježja opisivani prostor čini veoma pogodnim za naseljavanje i gospodarsku valorizaciju. Prostrane zavale, Metohijska i Kosovska, čine veoma važan agrarni prostor dobro opskrbljen vodom.

Sl.3.: Vertikalna raščlanjenost reljefa kosovskog prostora
Izvor: ICMM, 2020a

2.3. Hidrografska obilježja prostora Kosova

Na prostoru Kosova nalazi se šest većih rijeka i četiri prirodna jezera. Rijeke na prostoru Kosova pripadaju trima različitim sljevovima: jadranski, crnomorski i egejski. Nadalje, teritorij Kosova nema izlaz na more, no usprkos tomu, postojanje 3 različita slijeva na iznimno malome teritoriju, Kosovu osigurava naziv hidrografskog čvora Balkana odnosno Jugoistočne Europe (Hrvatska Enciklopedija, 2020a). Prema crnomorskom slijevu otječu vode sa 51% kosovskog teritorija, jadranskom slijevu sa 43% i egejskom slijevu sa 6% kosovskog teritorija (ICMM, 2020b). Usprkos svemu, smatra se da Kosovo nema dovoljno vodnih resursa te da će u budućnosti to predstavljati ograničavajući faktor u ekonomskom i socijalnom razvoju. Na godišnjoj razini procjenjuje se da Kosovo ima 1600 m³ vode po glavi stanovnika (KEPA, 2010). Usporedno tomu, Hrvatska ima nešto više od 25 000 m³ vode godišnje po glavi stanovnika (DHMZ, 2007). Glavno obilježje hidrološkog sustava Kosova je

nejednaka raspodjela vode kao i već spomenuto, nedovoljni vodni resursi u odnosu na potrebe stanovnika. Također, mogućnost iskorištavanja vode za možebitne hidroelektrane je vrlo niska. Podzemna voda odnosno njezine rezerve su vrlo ograničene i uglavnom se nalaze u zapadnom dijelu Kosova gdje je i gušća mreža površinskih voda. Suprotno tomu, u istočnom i jugoistočnom dijelu Kosova vrlo je malo podzemnih voda te taj dio Kosova ima vrlo velike potrebe za vodom (KEPA, 2010).

Najdulja rijeka Kosova je Beli Drim ukupne dužine od 175 km od čega 111,5 km teče prostorom Kosova. Nadalje, svojom duljinom na prostoru Kosova ističu se i sljedeće rijeke: Sitnica (110 km), Ibar čija ukupna duljina iznosi 276 km, ali na prostoru Kosova dužine je tek 85 km, zatim Lepenac ukupne duljine od 75 km od kojih 50 km na prostoru Kosova te rijeke Erenik (38 km) i Nerodimka (29 km) (Hrvatska enciklopedija, n.d.). Rijeke Sitnica i Lepenac u svojim planinskim dijelovima imaju određeni hidroenergetski potencijal koji do sada nije iskorišten.

Prirodna jezera na prostoru Kosova jesu sljedeća: Radonić (5,96 km²), Batlava (3,27 km²), Badovac (2,57 km²) i jezero Gazivoda ukupne površine 11,9 km² od kojih se 9,1 km² zauzima prostor Kosova (Hrvatska enciklopedija, n.d.). Jezero najveće površine je Gazivoda, akumulacijskog je tipa te je napravljeno u svrhu vodoopskrbe stanovništva kao i za potrebe industrije, termoelektrane te navodnjavanja poljoprivrednih zemljišta. Jezero se nalazi na dogovorenoj granici između Srbije i Kosova, u sjevernom dijelu Kosova gdje većinski obitava srpsko stanovništvo te pitanje komu jezero pripada i dalje ostaje neriješeno (Radio Slobodna Evropa, n.d.). Također, Kosovo ima i izvore termalnih voda određenog stupnja važnosti, a koji se koriste u rekreacijske i zdravstvene svrhe. Danas se zaštita, očuvanje i razvoj vodnih resursa na prostoru Kosova smatraju jednim od najvećih ekoloških izazova toga prostora (KEPA, 2010).

2.4. Klimatske značajke prostora Kosova

Klimu kosovskog prostora možemo opisati kao umjereno kontinentalnu sa stepskim obilježjima. Na visokim planinskim lancima vlada snježna klima. Srednja siječanjska temperatura na prostoru Kosova iznosi od -1° do 2°C, dok se srednja srpanjska temperatura kreće od 23° do 25°C. Godišnja količina padalina prosječno iznosi od 500 – 800 mm, dok u planinskim predjelima i do 1300 mm godišnje (Hrvatska enciklopedija, n.d.).

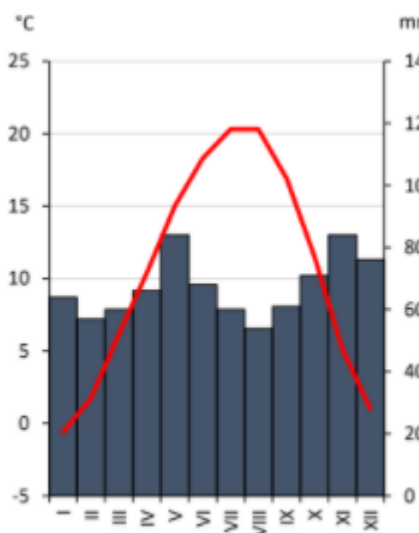
Usprkos manjoj teritorijalnoj površini, na prostoru Kosova uslijed specifičnog smještaja kao i reljefa razvilo se nekoliko klimatskih tipova. Blagi utjecaj maritimnosti osjetan je na zapadu i

jugozapadu zemlje. Napomenut ćemo kako veći utjecaj Jadranskog mora sprječava reljefna uzvišenja na prostoru Albanije koja se nalazi između Kosova i Jadranskog mora. Također, Dreničko sredogorje onemogućava maritimni utjecaj te zbog toga u istočnom djelu Kosova prevladava kontinentalni utjecaj (Climate Republic of Kosovo, n.d.).

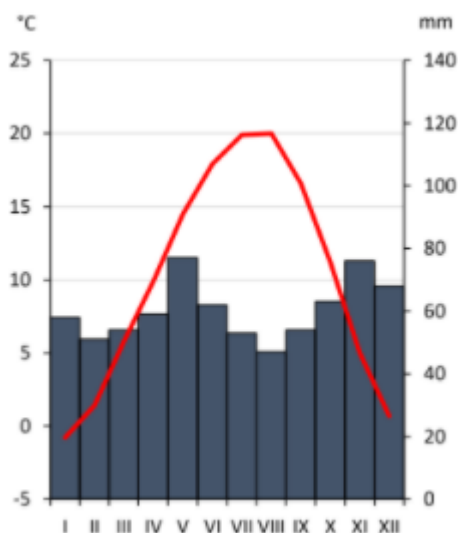
Uzimajući u obzir klimatske značajke, prostor Kosova možemo podijeliti u tri klimatske zone:

1. Klimatska zona Kosovske zavale
2. Klimatska zona Metohijske zavale
3. Klimatska zona planinskih uzvišenja (ICMM, 2020).

Kosovska zavala kao prva klimatska zona koju izdvajamo suša je i hladnija u odnosu na Metohijsku zavalu. Prosječne ljetne temperature ne prelaze 22°C, dok se zimi spuštaju ispod 0°C. Iz klimatskih dijagrama dvaju gradova (Sl.4. i Sl.5.) smještenih u Kosovskoj zavali, vidljivo je kako su srpanj i kolovoz najtopliji mjeseci te da imaju najmanje padalina na godišnjoj razini. Također, uočavamo kako se najviše padalina javlja u proljeće i jesen. Godišnje, u Mitrovici prosječno padne 805 mm padalina, a kao najtopliji mjesec izdvaja se srpanj i kolovoz čija prosječna temperatura iznosi 20.3°C, dok je temperatura najhladnijeg mjeseca- siječnja -0,6°C. Klimatski dijagram Prištine gotovo je identičan onomu Mitrovice. Prosječna količina padalina koju primi Priština iznosi 722 mm. Mjesec kolovoz izdvaja se kao najtopliji sa prosječnom temperaturom od 20°C, dok je siječanj najhladniji mjesec sa prosječnom temperaturom od -0,8°C. Klimu Kosovske zavale možemo okarakterizirati kao umjereno toplu klimu s toplim ljetima.

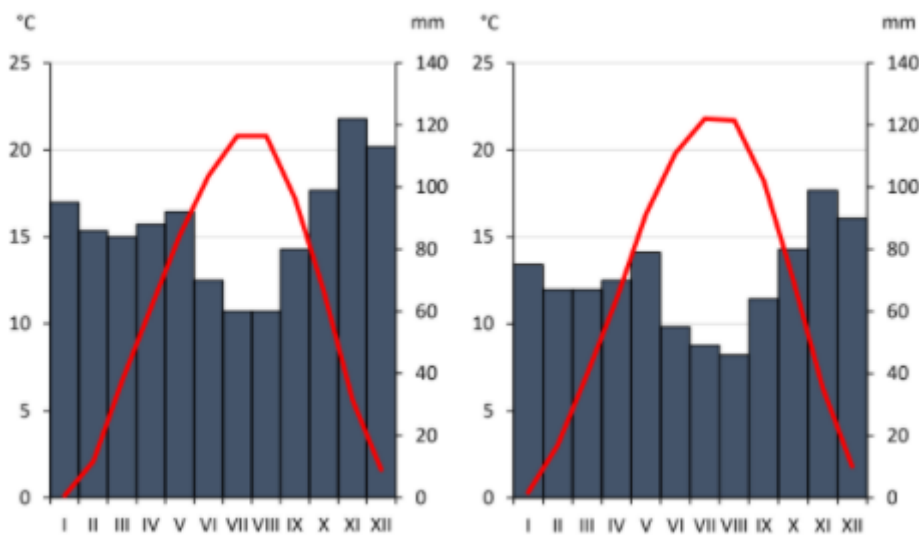

Sl.4.: Klimadijagram Mitrovice
Izvor: Climate Mitrovice, n.d.

Sl.5.: Klimadijagram Prištine
Izvor: Climate Pristhina, n.d.

Suprotno tomu, Metohijska zavalala nalazi se pod maritimnim utjecajem što je vidljivo iz godišnjeg hoda padalina. Iz priloženih klimadijagrama (Sl.6. i Sl.7.) vidljivo je kako su ljetni mjeseci sušan dio godine, a suprotno tomu zimi padne najviše padalina. Prosječna godišnja temperatura Metohijske zavale iznosi 11,5°C te zavalala u prosjeku godišnje primi otprilike 900 mm padalina. U Prizren na godišnjoj razini padne 841 mm padalina, a prosječna temperatura u srpnju iznosi 21,8°C odnosno u siječnju 0,3°C. U Peću prosječno godišnje padne 1049 mm padalina, a prosječna temperatura srpnja i kolovoza iznosi 20,8°C, a siječnja 0,1°C. Bez obzira na godišnji hod padalina koji odgovara Cs (sredozemna klima) razredu Koppenove klasifikacije klime, zbog znatno nižeg godišnjeg hoda temperature, klimu Metohijske zavale ipak svrstavamo u Cfb razred kao i Kosovsku zavalala odnosno umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima.

Sl.6.: Klimadijagram Peća
Izvor: Climate Pejë, n.d.

Sl.7.: Klimadijagram Prizrena
Izvor: Climate Prizren, n.d

Kao treća klimatska zona izdvaja se ona planinskih uzvišenja na prostoru Kosova. Na Prokletijama, Šar-planini kao i planini Kopaonik djeluje borealna ili snježno-šumska klima (Df) (Climate of Kosovo, n.d.).

2.5. Biogeografske značajke kosovskog prostora

Šume bogate flore i faune prekrivaju ukupno 42% kosovskog teritorija. Njihovo postojanje uvjetovano je pedološkim, hidrografskim i klimatskim obilježjima (State portal of the Republic of Kosovo, 2020). Šume Kosova dijele se na: visoke šume, niže šume, degradirane šume i grmovite šume. Listopadne šume pokrivaju više od 90 % šumske površine Kosova i prevladavaju u reljefno nižem prostoru. Izdvaja se hrast kitnjak i bukva. Zimzelene šume pokrivaju 7 % šumske površine, a izdvaja se jela, bor i smreka te ostatak šumskih površina čine mješovite zajednice. Navedene zajednice dominiraju u gorjima i na planinama. Istaknut ćemo kako se preko 50 000 hektara šume nalazi u zaštićenim područjima, a kao najveće izdvaja se Nacionalni park Šar-planina te Regionalni park Germia (Spatial plan of Kosovo, 2010).

Šume Kosova imaju veliki ekonomski i socijalni kao i ekološki potencijal, no on se do sada samo neznatno iskorištava. Stručnim i održivim upravljanjem šumama kosovskog prostora, moguće je postići sudjelovanje toga sektora od 5% u ukupnom BDP-u zemlje. Šumsko bogatstvo bi tada, osim prostora bogatog florom i faunom, predstavljale i važan izvor zaposlenja u ruralnim sredinama što bi naravno izravno utjecalo na poboljšanje životnih uvjeta na selu. Kako bi navedeno bilo moguće ostvariti, potrebno je na određenim razinama poboljšati javni i privatni sektor kako bi se doprinijelo većoj efikasnosti i povećanoj produktivnosti (FAO, 2016). Šumsko bogatstvo Kosova nudi mogućnost veće lokalne, ali i nacionalne dobrobiti.

Naglasit ćemo još kako se u fitogeografskom smislu, prostor Kosova nalazi na kontaktu dvije ekoregije palearktičke ekološke zone odnosno regije balkanskih mješovitih šuma u biomu umjerenih širokolisnih i mješovitih šuma te regije mješovitih šuma Dinarskih planina. Regiju Balkanskih mješovitih šuma karakterizira izrazita bioraznolikost odnosno bogata flora i fauna te šume hrasta (Istočna Europa: Turska, Grčka, Sjeverna Makedonija, Bugarska, Rumunjska i Srbija, n.d.). Suprotno tomu, regiju mješovitih šuma Dinarskih planina karakteriziraju velike površine šumskih staništa s velikim brojem brojnih vrsta hrasta kao i izniman broj endemičnih vrsta (Istočna Europa: duž jadranske obale Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, sjeverne Italije, Slovenije, Srbije i Crne Gore n.d.).

3. ETAPE HISOTRIJSKO-GEOGRAFSKOG RAZVOJA KOSOVA

3.1. Kosovo u prapovijesti

Prethodno opisana prirodno-geografska obilježja prostora Kosova uvjetovala su njegovu ranu naseljenost. Istaknut ćemo činjenicu da su „klimatske i geomorfološke promjene nastale u prijelazu iz pleistocena u holocen omogućile život i na današnjem prostoru Kosova“ (Mirdita, 1977). Slučajno nađene četiri kamene sjekire 8 km jugoistočno od Prištine ukazuju na postojanje paleolitičkog naselja na kosovskom prostoru (Mirdita, 1977). Ipak, zbog brojnijih arheoloških nalazišta, neolitičko doba nam je nešto poznatije. Ukratko, ono se dijeli na dvije grupe i to na kontinentalnu i jadransku, a kontinentalna grupa se dijeli u dvije faze odnosno u starčevačku i vinčansku kulturnu grupu.

Sl.8.: Arheološka karta Kosova

Izvor: Zef, 1997

Sličnosti i razlike između dviju navedenih grupa vidljive su u načinu obrađivanja primjerice keramike. Uzimajući u obzir društveni aspekt, ovaj period karakterizira „koncentracija malih ili velikih socijalnih zajednica na prikladnim područjima za život zasnovan na poljoprivredi (Zef, 1997). O „mješovitoj privredi uz primjenu metala“ (Zef, 1997) govori i „domestikacija životinja bilo za radnu snagu ili prehranu s jedne strane te lov i ribolov s druge“ (Zef, 1997). Također, kuće kao pokazatelj gospodarskog stanja te društvenih odnosa, sugeriraju o razdoblju nesigurnosti koja je prouzročena „prodorom novih etničkih struktura“ (Zef, 1997). Tip stambenog objekta je zemunica, u vinčanskoj kulturi i višeslojna. Nalazile su se uz rijeku ili, pak na stjenovitom području što im je omogućavalo prirodnu zaštitu od neprijatelja. Nadalje, „sustav neprekidnog procesa u proizvodnji govori o stabilnosti društva i o jačanju postojećih društveno-gospodarstvenih struktura“ (Zef, 1997). Tome primjerice svjedoče posude za pripremanje hrane kao i mlinski kamen.

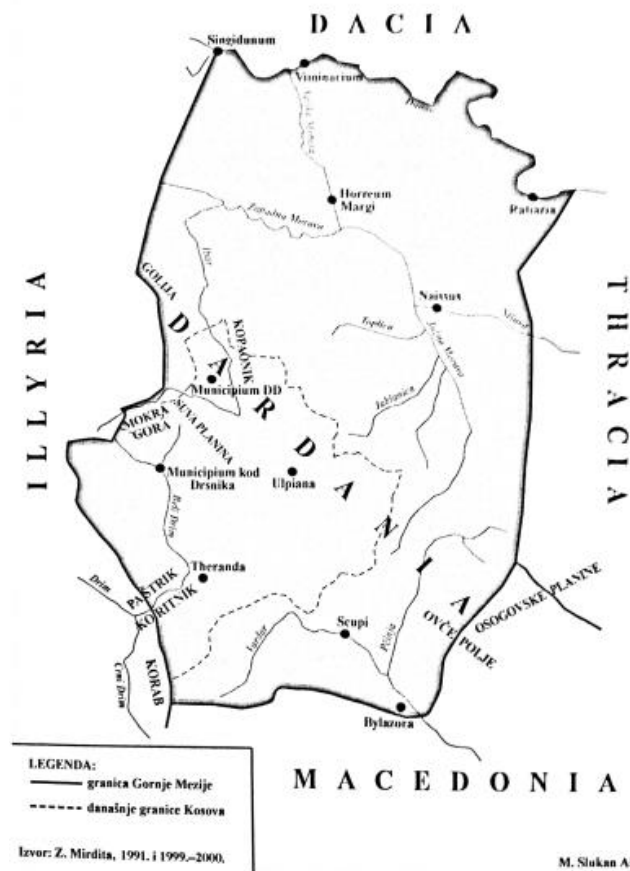
Do društveno-gospodarskih promjena na kosovskom prostoru dolazi krajem 4. tisućljeća prije nove ere pod utjecajem „etnokulturnih elemenata koji dolaze iz Anatolije, s jedne strane, te upotrebom prirodnog bakra, s druge strane...“ (Zef, 1997). Prodiranjem nove etnokulture dolazi do prodora i Indoeuroljana kao i početak ranog brončanog doba“ (Zef, 1997). Nositelji te kulturne grupe bili su primitivni stočari o čemu nam svjedoče naselja odnosno kuće koje su se nalazile na „ravnicama i visokim terasama uz riječne doline, dok su sobe plitke četverokutne jame..., nisu stalnog karaktera“ (Zef, 1997).

Oko 6. stoljeća prije nove ere (željezno doba) na prostoru današnjeg Kosova postoji etnički formirana skupina - Dardanci. Dardanci su gospodarski razvijeni te politički razvijeni i kao takvi postaju bitan faktor u tadašnjim međunarodnim odnosima. Usred sukobljavanja sa Makedonijom u vrijeme vladavine Filipa II. (359.-336.), dolazi do razaranja dardanskih naselja. Kao posljedica uključivanja u politički sustav Rimskog Carstva dolazi do svojevrstne „kulturne unifikacije, svakako s određenim specifičnostima tradicije ovoga područja“ (Zef, 1997). Naposljetku, „političko-gospodarski te sociokulturni razvoj u okviru ovoga sustava odrazit će se i na društveno-gospodarske odnose dardanskog društva u cjelini, pa i njegova središnjeg područja, a to je teritorij današnjeg Kosova“ (Zef, 1997).

3.2. Antičko razdoblje na prostoru Kosova

Kosovo, kao što smo prethodno istaknuli, jezgra je ilirskog plemena Dardanaca u predrimskom razdoblju. Širenjem Rimskog Carstva na prostoru Jugoistočne Europe oko 15. godine poslije Krista, kosovski prostor postaje dio novoosnovane provincije Gornje Mezije (*lat. Moesia Superiora*) u njezinom južnom dijelu poznatom kao *Dardanija*. O položaju i razvoju Kosova unutar Rimskog Carstva govore nam upravo kartografski prikazi iz toga vremena (Slukan Altić, 2006).

„Prve kartografske podatke o Kosovu i njegovim naseljima saznajemo od Klaudija Ptolomeja (87-150. godine poslije Krista)“ (Slukan Altić, 2006) iz njegova djela *Geografija u osam knjiga*. Najstariji poznati kartografski prikaz prostora Kosova predstavlja „Ptolemejeva IX. karta Europe s prikazom Gornje Mezije (Slukan Altić, 2006). Na karti su vidljivo ucrtana naselja, nazivi i granice provincije kao i ne tako brojni hidrografski i orografski elementi (Slukan Altić, 2006).

Sl.9.: Kosovo u granicama rimske provincije Moesia Superior
Izvor: Slukan Altić, 2006 prema Zef, 1991. i 1999.-2000.

Na Slici 9. vidljiva je karta Ptolemejeve Gornje Mezije i njezine granice. Vidljivo je kako sjevernu granicu prikazivanog područja Ptolomej smješta na tok rijeke Dunav što zaključujemo da je ispravno. Nadalje, južna granica označena je Šar-planinom (*lat. Scardus Mons*). Iako je navedena granica vrlo okvirna „uspoređujući te podatke s drugim pisanim izvorima, ne može se opovrgnuti točnost...“ (Slukan Altić, 2006 prema Zef, 1999). Vidljivo je iz priloženog kartografskog prikaza kako Ptolomej istočnu granicu Kosova smješta na rijeku Cibricu (*lat. Cibrus fluvius*) u današnjoj Bugarskoj. Zaključujemo da je Ptolomej po pitanju istočne granice poprilično nesiguran odnosno neodređen. Zapadnu granicu odnosno njezin točan položaj Ptolomej opisuje kao „liniju koja je spajala ušće Save u Dunav sa Šar-planinom“ (Slukan Altić, 2006). Postoji više tumačenja toga opisa, a prihvaćena je ona koja sugerira da je „čitavo područje Kosova i Metohije bilo u granicama Gornje Mezije, stavljajući zapadnu granicu prirodnom linijom Korab – Koritnik – Paštrik – Prokletije – Mokra gora – Podgor – Suva planina – Golija“ (Slukan Altić, 2006 prema Zef, 1991).

I prije uspostavljanja rimske vlasti, prethodno smo spomenuli kako je na prostoru Kosova već bila formirana mreža naselja, no dolaskom Rimljana dolazi do stvaranja „guste mreže hijerarhijski organiziranih naselja koja se u prvo vrijeme oslanjaju na već postojeća naselja“ (Slukan Altić, 2006). Uzimajući kao kriterij pravno-administrativnu podjelu, možemo reći kako je prostor Kosova bio organiziran u tri administrativno-municipijalna teritorija od kojih znamo ime za samo jednu municipiju.

Municipije jesu:

1. Municipium Ulpianum
2. Municipium kod Drsnika
3. Municipium DD u podnožju Kopaonika (Zef, 1997).

Na području Kosova Ptolomej je označio četiri naselja:

1. Ulpianum kod Gračanice - antičko središte čitavog kosovskog prostora; posjeduje sva obilježja rimskog grada (ortogonalne ulice, vodovodna mreža, građevine specifične namjene)
2. Vindenis kod sela Glavnika - veliko prometno značenje kao jedna od postaja na rimskoj cesti Niš – Lezhe (*lat. Naissus - Lissus*)
3. Vellanis kod Prištine
4. Arribantion kod Kosovske Vitine (Slukan Altić, 2006).

Naravno, osim ta četiri naselja zabilježena na kartografskom prikazu Ptolomeja, postoji još nekoliko većih naselja od kojih se izdvajaju:

1. Vicianum ili Čaglavica - najvažnije prometno čvorište kosovskog područja
2. Theranda kod Prizrena - važna putna postaja (Slukan Altić, 2006).

Bitno je za naglasiti kako se u rasporedu naselja zapažaju određene pravilnosti. Antička naselja u Metohijskoj zavali upućuju na „izrazitu ulogu zemljoradnje“ (Slukan Altić, 2006), dok položaj naselja u Kosovskoj zavali uvelike ovisi o „rudnim nalazištima te glavnim prometnim pravcima (Municipium Ulpiana smješten je u središtu rudarske zone)“ (Slukan Altić, 2006). Prostor antičkog Kosova imao je razvijeni gospodarski život zahvaljujući iskorištavanju rudnog bogatstva (srebro, olovo, zlato) toga prostora (Slukan Altić, 2006).

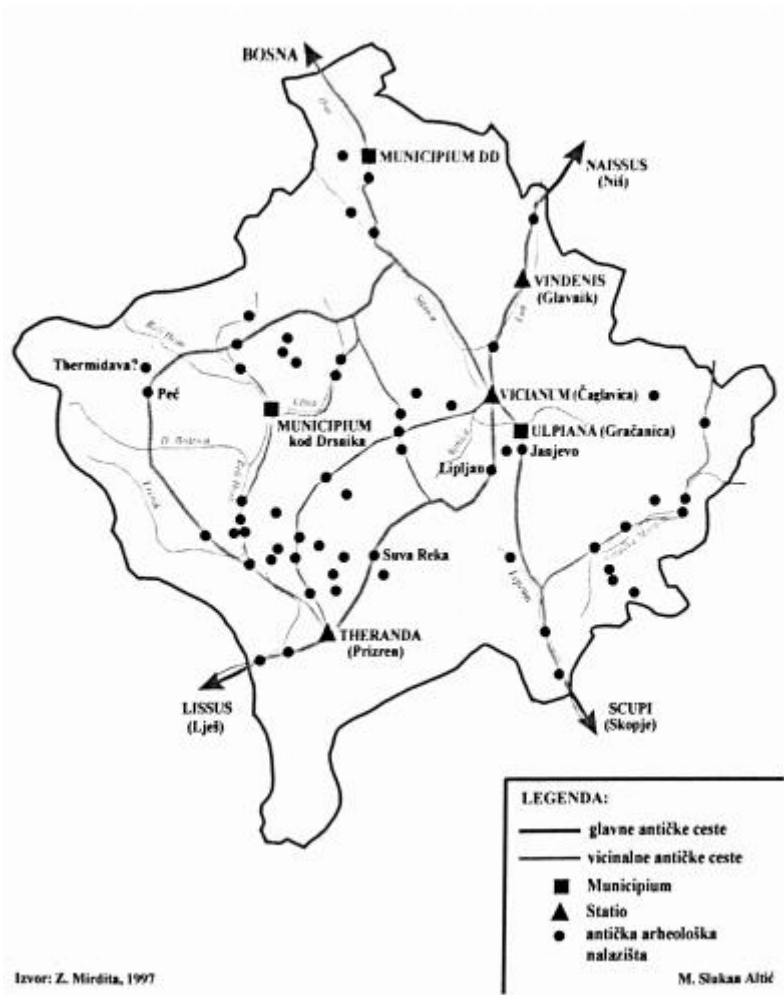
Nadalje, na Slici 10. vidljiva su antička naselja kao i tok odvijanja prometne komunikacije. Ceste kao glavni način povezivanja i vojnog nadziranja Carstva uvjetovale su nastanak itinerara odnosno kartografskog prikaza putova i putnih postaja kao i međusobnu udaljenost. Najpoznatiji takav itinerar je *Tabula Peutingeriana* (oko 340. godine) čiji je autor za sada malo poznat (Slukan Altić, 2006).

Prostor Kosova, kao što smo prethodno ustanovili, od velike je prometne važnosti. Tada, kao i danas, bio je ključan za povezivanje egejskoga, jadranskog i podunavskog prostora. Kosovskom prostoru važnost su pridonijele i prometno povezivanje s većim centrima u okolici, a što je naravno omogućilo i razvoj trgovine.

Jedna od glavnih prometnica koja je s obale Jadranskog mora preko Kosova vodila u unutrašnjost prema Podunavlju i pritom povezujući se kod Niša s glavnom cestom koja je od Beograda vodila prema Bizantu bila je ona koja je povezivala Ratiaris (Arčar, Bugarska) i Naissus (Niš) – Lissus (Lezhe) (Slukan Altić, 2006).

„Druga po važnosti rimska cesta na području Kosova bila je ona koja je preko Novog Pazara i Mitrovice, sijekajući se s cestom Naissus – Lissus kod Vicianuma (Čaglavica) vodila dalje na jug prema Scupiju (Skopje)“ (Slukan Altić, 2006).

Opisane dvije glavne ceste kosovskog prostora činile su prometnu okosnicu u antičkom razdoblju, ali važnost im je zadržana tijekom srednjeg vijeka „kao glavni karavanski putovi tog područja“ (Slukan Altić, 2006). Iz prikazane karte na Slici 10. zaključujemo kako su trase glavnih prometnica uvjetovane fizičko-geografskim obilježjima prostora odnosno tražena su povoljna obilježja, dok su nebrojene sporedne ceste odnosno ceste lokalnog značenja „prilagođivane prostornom rasporedu naselja“ (Slukan Altić, 2006).

Sl.10.: Antička naselja i prometne komunikacije na području Kosova
Izvor: Slukan Altić, 2006 prema Zef, 1997

3.3. Prostor Kosova u srednjem vijeku

Politička kriza koja je zahvatila u 3. stoljeću Rimsko Carstvo, u društvenom, ali i gospodarskom smislu, odrazila se negativno i na kosovski prostor (Zef, 1997). Podjelom Rimskog Carstva 395. godine, Kosovo pripada njegovu istočnom dijelu odnosno *Bizantu*, dok se sa propašću Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, mijenja „geopolitička i etnička slika jugoistočne Europe...te su promjene obilježene velikim seobama naroda unutar kojih početkom 7. stoljeća prostor Kosova naseljavaju Južni Slaveni“ (Slukan Altić, 2006).

Nadalje, u razdoblju kasne antike nestaju i brojna antička naselja kao što je prethodno spomenuta Municipia D.D., no suprotno tomu neka naselja doživljavaju svojevrsan procvat kao što je primjerice Ulpiana koja se razvija u jedno od glavnih središta Dardnije nakon što ju bizantski car Justinijan obnavlja nakon katastrofalnog potresa 518. godine. Uz to, car

Justinijan podiže i naselja tipa *castrum*, a kao primjer služi naselje Besiana (Slukan Altić, 2006). Usprkos trudu i nastojanjima cara Justinijana, on ne uspijeva spriječiti prodore Slavena kao ni konstantno gospodarsko slabljenje te mijenjanje etničke slike opisanog prostora (Zef, 1997).

Ukratko ćemo kronološki prikazati slijed važnih događanja do početka 11. stoljeća:

1. Srpska plemena okupljaju se u plemenske saveze sa središtem u Raškoj koja se formalno nalazi pod vlašću Bizanta

2. Godine 850. do 924. godine Kosovo i Raška nalaze se pod vlašću Simeonove Bugarske

3. Bizant, nakon sloma bugarske države 971. godine, ponovno uspostavlja vlast u Raškoj i Kosovu

4. Kosovo kratko pod vlašću makedonske Samuilove države (976.-1014. godine), nakon čega se ponovno nalazi pod vlašću Bizanta (Slukan Altić, 2006).

U razdoblju srednjeg vijeka, prvi puta ucrtani prostor Kosova uočava se na *Tabula Rogeriana*, karti arapskog znanstvenika i kartografa Mohammada Al Idrisija iz 1154. godine. Na karti je ucrtao naselja danas poznata pod imenom Lipljan i Prizren. Bila su to tada najvažnija središta kosovskog prostora, oba nastala na „antičkoj urbanoj podlozi te su u srednjem vijeku postala episkopska središta...I Lipljan i Prizren imali su krajem bizantskog razdoblja na Kosovu izrazito pogranični karakter te su osim crkvenih, imali važne prometne, vojne i trgovačke funkcije“ (Slukan Altić, 2006).

Nadalje, u 11. stoljeću, jačanjem Raške i njezinim širenjem do Zvečana, kosovski prostor postaje granično područje s Bizantom prema Raškoj, a Lipljani jedna od ključnih geostrateških točaka između Bizanta i Raške. Prostor Kosova mjesto je preko kojega su u prošlosti tekle važne prometnice odnosno one koje su spajale Konstantinopol sa zapadnim dijelom Balkanskog poluotoka. Krajem 12. stoljeća, ojačana srpska feudalna Raška pod vlašću Stefana Nemanje, zauzima gotovo čitav prostor Kosova (1195.), osim krajnjeg juga (Prizren) koji zauzimaju 1216. godine, a njihovim daljnjim širenjem Kosovo gubi granični položaj prema Bizantu (Slukan Altić, 2006).

Daljnjim širenjem, kako smo već naveli, Kosovo gubi granični položaj prema Bizantu, ali zauzima geografski gledano, središnji položaj unutar srednjovjekovne srpske države. Također, dolazi do postupnog premještanja crkvenog života na kosovski prostor. Ističe se i gospodarska važnost Kosova toga razdoblja. Za vrijeme srpske srednjovjekovne vladavine na Kosovu, otvaraju se i obnavljaju rudnici olova, zlata i srebra u mjestima Trepča, Kišnica, Janjevo i

Novo Brdo koji čine jedan od najvažnijih prihoda te države. Također, uslijed razvoja rudarstva, razvija se i agrarna proizvodnja koja je bila nužna za prehranu gusto naseljenih rudarskih područja. Prostor Kosova se također intenzivnije uključuje u trgovinu i prometno povezivanje sa širim prostorom Balkana i Mediterana. Također, dolazi i do porasta naseljenosti, ali i sve veće složenosti etničkih odnosa kao i multikonfesionalnosti (autokefalna Srpska pravoslavna crkva, katolička crkva). „Jezgru tih katoličkih župa činili su Sasi, Kotorani, Dubrovčani te ostali trgovci iz primorskih krajeva. Među njima je i veći broj Albanaca. Naime, doseljavanje Albanaca u kosovski prostor u razdoblju od 13. stoljeća nadalje bilo je olakšano činjenicom da je sjeverno područje Albanije bilo pod srpskom vlašću“ (Slukan Altić, 2006).

3.4. Početak osmanskog prodora i rana osmanska vladavina na kosovskom prostoru

Osmanski prodori na prostor Balkana javljaju se u prvoj polovici 14. stoljeća kad se Srbija nalazila na vrhuncu moći pod vladavinom cara Dušana. Sredinom 14. stoljeća Osmanlije se približavaju i kosovskom prostoru koje se, nakon sukoba na rijeci Marici 1371. godine, nalazi neposredno u blizini Osmanskog Carstva. Od tada, sve bitke vođene između srpske i osmanske vojske odvijale su se na prostoru Kosova, točnije Kosovu polju. Godine 1455. odnosno padom Novog Brda, važnog gospodarskog i vojno-obrambenog mjesta, Osmanlije osvajaju čitav prostor Kosova koji se pod njihovom vlašću nalazi sve do 1912. godine. Kosovo tada predstavlja „ključni prostor prodiranja Osmanskog Carstva prema Srbiji i Bosni“ (Slukan Altić, 2006).

Na novoosvojenim teritorijima, pa tako i na Kosovu, Osmanlije uvode vojno-spahijski sustav koji je istovremeno imao i vojni i administrativni karakter. Najveći dio Kosova pripadao je trima sandžacima odnosno vojno-teritorijalnim jedinicama što je vidljivo na Slici 11.:

1. Vučitrnski sandžak ili Prištinski
2. Prizrenski sandžak
3. Dukadžinski sandžak (Slukan Altić, 2006).

Sl.11.: Kosovski prostor u okviru upravno-teritorijalne organizacije Osmanskog Carstva
Izvor: Slukan Altić, 2006 prema Lučić, 1984

Nakon dolaska Osmanlija u jugoistočni dio Europe, dolazi i do određenih promjena u demografskoj strukturi što je vidljivo iz Osmanskog popisa kućanstava iz 1590. godine.

U Tablici 1. vidljiv je popis kućanstava (muslimanske i kršćanske kuće) te procijenjeni broj stanovnika za naselja kosovskog prostora. U odnosu na prethodne (ne tako detaljne) osmanske popise provedene u okviru sandžaka u prvoj polovici 16. stoljeća u kojima je također zabilježen blagi porast muslimanskog stanovništva, znatnije promjene zapažamo tek krajem 16. stoljeća u većim gradskim naseljima.

Iz Tablice 1. vidljivo je kako je najveći broj muslimanskih kuća zabilježen u Vučitrnu odnosno njih 228 što je 72 % ukupnog broja kuća, zatim u Prizrenu (230 kuća odnosno 56 % ukupnog broja kuća) te u Prištini (308 muslimanskih kuća odnosno 54 % ukupnog broja kuća). Naselje Peć ima najveći relativni udio muslimanskih kuća odnosno 141 koje čine 90 % ukupnog stanovništva.

Tab.1.: Podaci osmanskog popisa iz 1590. godine

NASELJE	MUSLIMANSKE KUĆE	KRŠĆANSKE KUĆE	UKUPNO KUĆA	PROCIJENJENI BR. STANOVNIKA
Prizren	320 (56%)	254 (44%)	573	3000
Priština	308 (54%)	266 (46%)	574	3000
Trepča	44 (23%)	310 (77%)	354	2000
Novo Brdo	137 (36%)	237 (62%)	381	2000
Janjevo	41 (14%)	254 (86%)	295	1500
Vučitrn	228 (72%)	57 (28%)	315	1500
Peć	141 (90%)	16 (10%)	157	800
Đakovica	15 (8%)	45 (85%)	53	250

Izvor: Slukan Altić, 2006

Istaknut ćemo podatak kako je „prvi spomen imena Kosovo na karti Sebastiana Munstera iz 1550. godine u imenu Kosovo polje - *Campus Cassouius*“ (Slukan Altić, 2006). Od tada, naziv Kosova učestalo pronalazimo u kartografskim izvorima većine svjetskih kartografa.

3.5. Kosovo u doba Habsburško-osmanskih ratova

Veliki ili Bečki rat koji je trajao 16 godina na prostor jugoistočnog dijela Europe pa samim time i Kosova ostavio je snažne posljedice. Ukratko, potaknuti ekonomskom krizom u Osmanskom Carstvu, kršćanski dio stanovništva pridružio se habsburškoj vojsci u borbi protiv Osmanlija te oni ubrzo nakon sklopljenog saveza zauzimaju naselja Peć, Mitrovica, Zvečan, Novo Brdo i Kačanik čime Osmanlije bivaju potisnute s kosovskog teritorija (Slukan Altić, 2006).

Početkom 1690. godine započinje ponovno razdoblje šestogodišnjeg rata između Osmanskog Carstva i kršćanske vojske koje za prostor Kosova ima devastirajuće posljedice što je ponajprije vidljivo u gospodarstvu. Mnoga kosovska naselja su porušena i spaljena. Rat se zaključuje mirom u Srijemskim Karlovcima čime je potvrđena nova habsburško-osmanska granica. Do završetka rata, Osmanlije su pod svoju vlast ponovno stavili čitav prostor Kosova. Uslijed povlačenja habsburške vojske, dolazi i do povlačenja velikog broja Srba te katoličkih Albanaca te mnoga sela Kosova ostaju napuštena. Usporedno s osjetnijim seobama srpskog stanovništva s Kosova, započinje „imigracija albanskog stanovništva, najprije iz sjevernih, a zatim i iz udaljenijih dijelova Albanije. Tako je otpočeo dugotrajan i složen proces demografske turbulencije između Srba i Albanaca, koji će postati i ostati presudnim čimbenikom razvoja kosovskog prostora sve do današnjih dana“ (Slukan Altić, 2006).

Već 1716. godine dolazi do ponovnih previranja na relaciji Osmanlije-Habsburgovci što završava potpisivanjem novog mira u Požarevcu 1718. godine čime Kosovo ponovno dobiva

status „nesigurnoga pograničnog područja, dodatno potencirajući daljnje demografske promjene“ (Slukan Altić, 2006). Nadalje, rat vođen u razdoblju od 1737. do 1739. godine, a koji je završio sklapanjem Beogradskog mira 1739. i potiskivanjem Habsburgovaca na sjever do Save i Dunava, ponovno je rezultirao demografskim promjenama „u kojima je broj kršćanskog stanovništva na Kosovu opet smanjen“ (Slukan Altić, 2006). Ponajprije su stradala sela Kosova što je vidljivo iz toga što se najviše stanovnika iseljavalo upravo s toga područja. Potaknulo je to „nov prodor Albanaca iz planinskog prostora sjeverne Albanije“ (Slukan Altić, 2006). Također, stogodišnji rat ostavio je posljedice i na gospodarsku sliku Kosova- dolazi do napuštanja rudarske proizvodnje i zapuštanja poljoprivrednih posjeda te trgovina preostaje kao jedini sigurni izvor prihoda.

3.6. Razdoblje Velike istočne krize

„Potreba konačnog raspleta istočne krize dovela je područje Kosova u polje neposrednih utjecaja dviju snažnih imperijalnih sila: Austro-Ugarske i Rusije“ (Slukan Altić, 2006). Prvotnim potpisivanjem mira u San Stefanu 3. ožujka 1878, najveći dio zemalja oslobođenih od osmanske vlasti pripao je Bugarskoj; Srbiji je određena granica do Mitrovice na Kosovu. Revizijom Sanstefanskog mira u Berlinu, Srbija je pokušala iskoristiti za širenje svoga teritorija na Kosovo, no bezuspješno te joj je uz to još i oduzet dio kosovskog teritorija. Čitavo Kosovo nalazi se tada pod osmanskom vlašću (Slukan Altić, 2006).

Promjene granica revizijom sklopljenog mira za posljedicu su imale primjetne etničke promjene. „Naime, najveći dio muslimanskog stanovništva koji se nakon Berlinskog kongresa našao na srpskom teritoriju, krenuo je na jug prema Kosovu, potičući istodobno suprotnu struju Srba s Kosova prema Srbiji. Procjenjuje se da je iz južne Srbije prema Kosovu krenulo oko 30 000 Albanaca“ (Slukan Altić, 2006 prema Bataković, 1989). „Istodobno, izbjegli Albanci naseljavaju napuštene srpske posjede u Prištinskoj, Vučitrnskoj, Gnjilanskoj i Preševskoj kazi“ (Slukan Altić, 2006 prema Maletić, 1973). Međuetnički odnosi odnosno srpsko-albanski odnosi nakon Berlinskog kongresa još su više zaoštreni. Potaknuto je i izraženije povezivanje Albanaca na Kosovu i u Albaniji.

Kraj 19. i početak 20. stoljeća karakterizira želja za osamostaljenjem i novi osmansko-albanski sukob 1912. godine koji prerasta u opći rat protiv Osmanskog Carstva uključujući i Srbiju, Bugarsku, Grčku i Crnu Goru. Srbija je, „zauzetost Turaka i Albanaca međusobnim borbama iskoristila za brzi vojni prodor na prostor Kosova, zauzimajući ga bez većeg otpora, nakon čega prodire i do albanske obale ostvarujući svoj san o izlasku na more. Istodobno

crnogorske trupe zauzele su dio Metohije“ (Slukan Altić, 2006). Prvi balkanski rat trajao je od 1912. do 1913. godine i završen je potpisivanjem Mira u Londonu 30. svibnja 1913. godine. Iste godine započinje i Drugi balkanski rat zaključen potpisivanjem Mira u Bukureštu 10.08.1913. godine.

Kao rezultat balkanskih ratova nastaje nova država Albanija kao i više teritorijalnih promjena. Osmansko Carstvo je najvećim svojim dijelom istisnuto iz Europe. Sjeverni dio Albanije i Kosovo predstavljali su zonu interesa za Srbiju, no „plan o srpskom izlazu na more ostao je nerealiziran“ (Slukan Altić, 2006). Srbiji je pripao dio Kosova do Belog Drima.

Balkanski ratovi, kao i svaki prethodni sukob do sada, uzrokovao je etničke i demografske promjene na Kosovu. „Već tijekom balkanskih ratova, odmah nakon srpskog zauzimanja Kosova, otpočelo je iseljavanje Albanaca muslimana u Tursku i Albaniju koje će trajati sve do izbijanja Prvog svjetskog rata, a nastavit će se i 1920. godine“ (Slukan Altić, 2006).

3.7. Kosovo za vrijeme Prvog svjetskog rata

U Prvom svjetskom ratu sukobila su se dva državna savezništva:

1. Centralne sile: Austro-Ugarska, carska Njemačka, Osmansko Carstvo, Bugarska
2. Antanta: Rusija, Francuska, Velika Britanija, Srbija, Crna Gora, Belgija, Italija,

Rumunjska

Kosovo biva svojevremeno podijeljeno na tri okupacijske zone:

1. Metohija pod austrijskim vojnim teritorijem Crne Gore
2. Manji dio Kosova s Mitrovicom i Vučitrnom pod vojnim teritorijem Srbije
3. Priština, Prizren, Gnjilane, Uroševac, Orahovac kao najveći dio teritorija pod vojnim teritorijem Bugarske (Slukan Altić, 2006). Francuska i srpska vojska početkom listopada 1918. godine probija se na prostor Kosova i postepeno ga u potpunosti oslobađa (Slukan Altić, 2006).

3.8. Kosovo u međuratnom razdoblju

Kapitulacijom Austro-Ugarske 1918. godine, Srbi, Hrvati i Slovenci ujedinili su se u zajedničko kraljevstvo pod dinastijom Karađorđević. Kosovo je unutar granica novoosnovane države imao rubni smještaj prema Albaniji te se svaki vođeni spor imao izravne posljedice na Kosovo. Sporovi vezani uz jugoslavensko-albansku granicu rezultirali su priznanjem nezavisnosti Albanije u njezinim granicama iz 1913. godine. Također, provedene su i manje izmjene na jugoslavensko-albanskoj granici u području Kosova 1919. godine - područje Žure i Vrbnice postaju dio jugoslavenskog, a ne do toga trenutka albanskog teritorija (Slukan Altić, 2006).

Kosovski prostor u međuratnom razdoblju doživljava nove demografske promjene. „Uvođenjem zakona o naseljavanju južnih krajeva iz 1931. godine dolazi do planske kolonizacije srpskog stanovništva na kosovski prostor...istodobno, zbog lošeg položaja Albanaca i Turaka koji nisu asimilirani idejom jugoslavenstva, dolazi do jake emigracije tog dijela populacije koja iseljava u susjednu Albaniju i Tursku“ (Slukan Altić, 2006). Broj iseljenih Albanaca prema Đuretić, 1989 i Žerjavić, 1990 kreće se od 30 do 45 000. Napuštene posjede Albanaca planski su kolonizirali Srbi iz Crne Gore, Srbije, Like. Ukupan broj stanovnika na Kosovu povećao se sa 439 000 na 552 000 odnosno povećanje broja stanovnika za 113 000 stanovnika od čega je 58 000 Srba (povećanje od 5%) te 43 000 Albanaca (1,36%) što je posljedica visoke stope nataliteta. Kolonizacijom se prostor Kosova htio nacionalizirati i asimilirati. Cilj je bio na bilo koji način ugušiti nacionalne pokrete na Kosovu te razjediniti kosovski prostor. Administrativno-teritorijalnom podjelom Kosova odnosno time što se Kosovo niti u jednom trenutku nije nalazilo unutar jedne teritorijalne cjeline, već se „uklapalo u susjedne administrativne jedinice s većinskim srpskim stanovništvom“ (Slukan Altić, 2006) postignuto je razjedinjenje kosovskog teritorija.

Godine 1922. donijeta je Uredba o podjeli zemlje (Kraljevine SHS) na oblasti, ukupno njih 33. Prostor Kosova podijeljen je na pet oblasti. Protivilo se to jednom od dijelova Uredbe koja nalaže „podjelu utemeljenu na nacionalnim i historijsko-geografskim načelima, u kojoj se pri formiranju oblasti trebalo osobito voditi računa o nacionalnim prostorima naroda koji u njoj žive“ (Slukan Altić, 2006). Kao što smo prethodno spomenuli, cilj podjele Kosova na pet oblasti, bilo je sprječavanje svakog mogućeg ujedinjenja i ustanaka Albanaca na prostoru Kosova.

Godine 1929. dolazi do raspuštanja Skupštine i ukidanja Ustava i podjele na oblasti te proglašenja apsolutističke monarhije čiji se naziv mijenja u Kraljevina Jugoslavija. Uvedena je podjela na banovine odnosno njih devet, a prostor Kosova podijeljen je između triju banovina te je time ponovno razjedinjeno (Slukan Altić, 2006).

3.9. Kosovo za vrijeme Drugog svjetskog rata

Nedugo nakon početka Drugog svjetskog rata, Jugoslavija je pristupila Trojnom paktu. Vojni udar izveden u travnju 1941. godine, primorao je jugoslavensku vojsku na kapitulaciju i bijeg vlade u inozemstvo (Slukan Altić, 2006 prema Boban, 1992). Njemačka, Italija i Bugarska odnosno okupacijske sile između sebe su podijelile jugoslavenski prostor. Na prostoru Kosova vodio se spor oko granice između dviju okupacijskih sila - Italije i Njemačke. Obje sile željele su pravo na eksploataciju rudnika u Trepči. Naposljetku, Nijemci dobivaju Trepču, a Talijani zauzvrat dobivaju Prištinu (Slukan Altić, 2006 prema Malcom, 1998). Uz Prištinu, pod talijanskom okupacijskom zonom nalazili su se i naselja Lipljan, Gnjilane, Suvu Reku, Peć, Đakovica kao i zapadni dio Makedonije s Tetovom i Debrom. Istaknut ćemo kako je najveći dio kosovskog prostora pod Talijanima pripojen Albaniji. Dio kosovskog prostora pod Bugarima, pripojen je Bugarskoj, dok je dio Kosova koji je pripadao njemačkoj okupacijskoj zoni formalno pripojen Srbiji (Slukan Altić, 2006).

Na Kosovu je nakon podjele njegova prostora okupacijskim zonama, uspostavljena nova vlast „koja se oslanjala na suradnju sa srpskim i albanskim kolaboracionistima“ (Slukan Altić, 2006). Nijemci su također veliki dio vlasti na Kosovu sa sjedištem u Mitrovici povjerali albanskom nacionalistu te nedugo nakon toga oni započinju s protjerivanjem Srba i Crnogoraca, „osobito kolonista koji su doseljeni tijekom međuratnog razdoblja na nekadašnje albanske posjede. Samo u prvih nekoliko mjeseci 1941. godine oko 20 000 kolonista je izbjeglo, 10 000 kuća je spaljeno, a uskoro su gotovo sva naselja kolonista bila napuštena“ (Slukan Altić, 2006).

Godine 1943., Italija je kapitulirala, Albaniji je formalno priznata nezavisnost, a Nijemci i dalje na vlasti održavaju albanske nacionaliste. Uz to, osniva se i „Druga prizrenska liga čiji je glavni cilj bio osigurati uvjete da Albanija, Kosovo i zapadna Makedonija ostanu ujedinjeni, čineći nacionalnu državu Albanaca“ (Slukan Altić, 2006). Daljnji progoni Srba i Crnogoraca s Kosova se nastavlja.

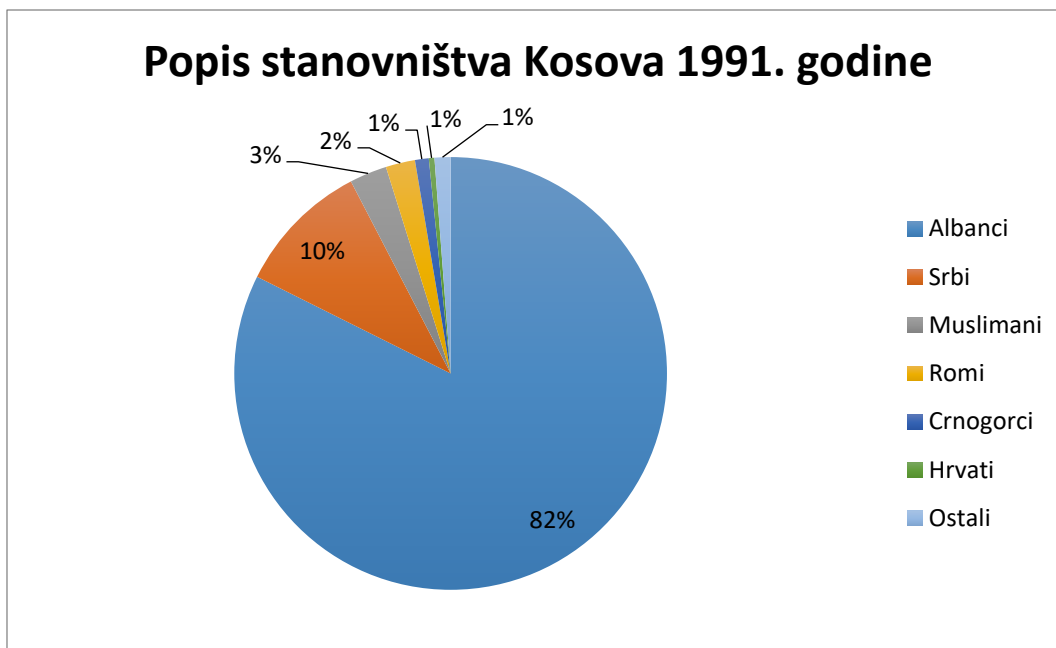
Godine 1944. dolazi do prodora Crvene armije s istoka te se Nijemci počinju povlačiti preko Srbije i Kosova u Bosnu, a uz pomoć tamošnjih partizana, sovjetske i bugarske jedinice

uskoro zauzimaju čitav prostor Kosova (Slukan Altić, 2006) čime završava još jedan rat u nizu vođen na i oko Kosova, a koji za posljedicu ima izrazitu promjenu etničkog sastava kosovskog stanovništva.

3.10. Vrijeme socijalističke Jugoslavije

Nakon oslobođenja, status Kosova je nedefiniran. Godine 1945. na zasjedanju Skupštine Oblasnoga narodnog odbora u Prizrenu, donijeta je odluka o priključivanju Kosova Srbiji. Donošenjem Zakona o administrativnoj podjeli Srbije, Skupština Srbije Kosovo navodi kao *Autonomna Kosovsko-metohijska oblast* koja je podijeljena na 28 općina sa sjedištem u Prištini. „Nakon donošenja Ustava 1963. godine, Kosovo ima status autonomne pokrajine Republike Srbije. Tako su određene današnje granice pokrajine Kosova“ (Slukan Altić, 2006). Donošenjem novog Ustava SFRJ 1974. godine, Kosovo više ne predstavlja samo pokrajinu koja je dio Srbije, „već i kao konstitutivni dio jugoslavenske federacije direktno predstavljene u federalnim organima bez posredovanja Srbije. Kosovo je imalo vlastiti ustav, skupštinu i predsjedništvo... Tako, iako donošenjem Ustava 1974. pokrajina Kosovo *de jure* nije dobila status republike, ono ga je *de facto* u praksi imala“ (Slukan Altić, 2006).

Razdoblje nakon rata karakterizirao je brzi porast broja stanovnika kao i loša gospodarska slika usprkos ulaganjima, a izazvana lošom raspodjelom sredstava. Također, bila je prisutna „konstantna politička borba Albanaca za priznavanje Kosova kao republike s pravom samoodređenja“ (Slukan Altić, 2006). Raspadom Jugoslavije, 1990-ih godina odvija se otvoreni sukob Albanaca i Srba.

Sl.12.: Grafički prikaz Popisa stanovništva Kosova 1991. godine

Izvor: izradio Autor prema Klemenčić, 1997

3.11. Kosovo u 21. stoljeću

Započevši sa 1999. godinom i imajući saznanja o bombardiranju Srbije od strane NATO saveza u svrhu nagovora za pristupanje pregovora kao i prihvaćanja nekih međunarodnih odredbi, a vezanih uz prostor Kosova, i naposljetku konačnim donošenjem Rezolucije 1244 od strane Vijeća sigurnosti UN-a, „Kosovo je, kao protektorat, bilo stavljeno pod nadzor tijela nazvanog Misija Ujedinjenih naroda na Kosovu (UNMIK); njega su, najvećim dijelom, činile postrojbe NATO-vih snaga koje su osiguravale zakon i red, a čija je zadaća bila olakšavati politički proces osmišljen kako bi se utvrdio konačni status Kosova“ (Cviić i Sanfey, 2008). Procjenjuje se da se na prostor Kosova tada vratilo 808 913 od 848 100 Albanaca koje su srpske snage sigurnosti protjerale ili oni koji su sami pobjegli, a oko 200 000 Srba koji te, 1999. godine izbjegli s Kosova, vratio se vrlo mali broj (Cviić i Sanfey, 2008).

Usprkos vojnim intervencijama međunarodnog karaktera, neprijateljstvo između Srba i Albanaca bilo je i dalje postojano. Kosovo kao mjesto ispreplitanja brojnih političkih interesa od različitih strana, točnije možemo reći *Zapada* odnosno NATO saveza s jedne i Rusije s druge strane, nikada neće u potpunosti biti *mirno područje*. Dana 18.02.2008. godine Kosovo je proglasilo neovisnost od Srbije koja je prihvaćena od strane, do danas 117 država. Izrael je posljednja država koja je priznala Kosovo - 05.09.2020. (kosovothanksyou.com, 2020). Usprkos proglašenju Kosova neovisnim, danas je ono i dalje neformalno podijeljeno. U dijelu

Kosova, posebno onome sjevernom, „nastanjenom etnički homogenim srpskim stanovništvom, kosovska vlada ima vrlo malo utjecaja, kako na društveno-politički tako i na gospodarski život tog dijela zemlje“ (Fresl, 2012). I dalje se koristi srpski dinar kao valuta, a većina Srba nebrojeno puta odbija prisustvovati izborima raspisanim u Prištini, time pokušavajući opovrgnuti potpunu legitimnost kosovskih institucija. Kosovo, kao samostalna država, posjeduje svoju himnu, vojsku, policiju kao i granice i zastavu, te bi kao takva trebala biti ravnopravna članica međunarodnih udruženja i skupova.

4. ZAKLJUČAK

Opisana specifična prirodno-geografska obilježja kao i povijesni razvoj kosovskog teritorija, uvjetovala su današnji status Kosova i sva pitanja koja se uz njega vežu. Kosovo je oduvijek predstavljalo područje susretanja različitih geopolitičkih interesnih sfera, prije svega zbog njegova središnja položaja na prostoru Jugoistočne Europe i prometne važnosti. Kroz povijest, ali i danas, Kosovo predstavlja multietnički i multikulturalni prostor te je zbog toga u povijesti bio svojatan od više različitih strana, a ponajprije od strane Srbije, Albanije, Bugarske. Svaka promjena političkog okruženja kroz povijest, uzrokovala je uglavnom negativne demografske promjene kao i lošije gospodarsko stanje. Danas, Kosovo je nezavisna država priznata od strane Republike Hrvatske kao i 116 drugih država svijeta. Unatoč tomu, Kosovo i dalje nije u potpunosti ostvarilo ravnopravnost na političkoj i gospodarskoj sceni svijeta – ono i dalje nije član važnih međunarodnih organizacija radi nepotpunog priznanja. Republika Kosovo danas nije priznata od strane Republike Srbije, što možemo smatrati logičnim ako proučimo povijesni razvoj teritorija Kosova. Također, Republiku Kosovo nisu priznale sljedeće članice Europske Unije: Cipar, Španjolska, Grčka, Rumunjska i Slovačka. Od površinom većih država svijeta, Kosovo nije priznato od strane Rusije, Kine, Meksika, Brazila.

5. POPIS LITERATURE I IZVORA

1. Cviić, K., Sanfey, P., 2008: *Jugoistočna Europa od konflikta do suradnje*, Europapress holding-Novi Liber, Zagreb.
 2. Fresl, T., 2012: Podjela Kosova i status (Kosovske) Mitrovice, *Anali hrvatskog politološkog društva* 9(1), 443-457.
 3. Glamuzina, N., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: *Historijska geografija Hrvatske*, Filozofski fakultet Split, Split.
 4. Klemenčić, M. (ur.), 1997: *Atlas Europe*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
 5. Slukan Altić, M., 2006: *Povijesna geografija Kosova*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
 6. Šterc, S., Komušanac M., 2010: Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 123–142.
 7. Zef, M., 1997: Kosovo od prapovijesti do kasne antike, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 11-12, 167-177.
-
1. Central Intelligence Agency (CIA), 2020: The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (08.09.2020.).
 2. Climate Republic of Kosovo, Climate-Dana.org, n.d., <https://en.climate-data.org/europe/republic-of-kosovo-257/> (07.09.2020.).
 3. Climate Mitrovicë, Climate-Data.org, n.d., <https://en.climate-data.org/europe/republic-of-kosovo/mitrovice/mitrovice-59383/> (07.09.2020.).
 4. Climate Pejë, Climate-Data.org, n.d., <https://en.climate-data.org/europe/republic-of-kosovo/peje/peje-912020/> (07.09.2020.).
 5. Climate Pristhina, Climate-Data.org, n.d.,

- <https://en.climate-data.org/europe/republic-of-kosovo/prishtina/prishtina-912068/> (07.09.2020.).
6. Climate Prizren, Climate-Data.org, n.d.,
<https://en.climate-data.org/europe/republic-of-kosovo/prizren/prizren-1398/> (07.09.2020.).
 7. Državni hidrometeorološki zavod (DHMZ), 2007: Svjetski dan voda, 22. ožujka 2007.,
https://meteo.hr/objave_najave_natjecaji.php?section=onn¶m=objave&el=zanimljivosti&daj=DV_2007 (07.09.2020.).
 8. Eastern Europe: along the Adriatic coast of Albania, Bosnia & Herzegovina, Croatia, northern Italy, Slovenia, and Yugoslavia, World Wildlife Fund, n.d.,
<https://www.worldwildlife.org/ecoregions/pa0418> , (08.09.2020.).
 9. Eastern Europe: Turkey, Greece, Macedonia, Bulgaria, Romania, and Serbia, World Wildlife Fund, n.d., <https://www.worldwildlife.org/ecoregions/pa0404> , (08.09.2020.).
 10. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2016: Forest policy Kosovo, <http://www.fao.org/forestry/policy/84079/en/> , (08.09.2020.).
 11. Hrvatska Enciklopedija, n.d.: Kosovo
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33342> (09.09.2020.).
 12. Kosovo Environmental Protection Agency (KEPA), 2010: Report State of Water in Kosovo, https://www.ammk-rks.net/repository/docs/raporti_ujerave_2010-angl.pdf (08.09.2020.).
 13. Kosovo Environmental Protection Agency (KEPA), 2017: Annual Report State of the Environment in Kosovo,
http://www.ammkrks.net/repository/docs/Raporti_i_mjedisit_2016_web_format_eng_22817.pdf (08.09.2020.).
 14. Radio Slobodna Evropa: Čije su Gazivode?,
<https://www.slobodnaevropa.org/a/znacaj-gazivoda/29442950.html> (08.09.2020.).
 15. State portal of the Republic of Kosovo, 2020: Forests,

<https://www.rks-gov.net/EN/f267/environment-and-nature/forests> (07.09.2020.).

16. Spatial plan of Kosova, spatial development strategy 2010-2020, Ministry of environment and spatial planning, 2010,
[http://www.kryeministriks.net/repository/docs/Spatial Plan of Kosova 2010-2020.pdf](http://www.kryeministriks.net/repository/docs/Spatial_Plan_of_Kosova_2010-2020.pdf) , (07.09.2020.).
17. The Independent Commission for Mines and Minerals (ICMM), 2020a:
<https://kosovo-mining.org/kosovo/geography/?lang=en> (07.09.2020.).
18. The Independent Commission for Mines and Minerals (ICMM), 2020b:
<https://kosovo-mining.org/kosovo/hidrology/?lang=en> (07.09.2020.).
19. The Independent Commission for Mines and Minerals (ICMM), 2020c:
<https://kosovo-mining.org/kosovo/climatic-conditions/?lang=en> (07.09.2020.).
20. Wikipedia.hr, 2020:
[https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:%C5%A0ar Planina \(%C5%A0ara\) Kosovo.jpg](https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:%C5%A0ar_Planina_(%C5%A0ara)_Kosovo.jpg) (10.09.2020.)